

МЕНЕДЖМЕНТ ЯКОСТІ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Черчик Л.М.

У статті обґрунтовано концептуальні основи формування менеджменту якості навколишнього середовища, яке трактується як сукупність принципів, методів, засобів, форм та інструментів управління процесами використання елементів довкілля з метою забезпечення екологічної безпеки, підвищення продуктивності та ефективності їх віддачі та формування моделі майбутнього стану. Визначено суб'єкт, об'єкт, предмет, основоположні принципи, мету та цілі функціонування.

Постановка проблеми. Більшість сучасних соціально-економічних та екологічних викликів обумовлені кризою відносин у системі «суспільство – природа». Збільшення чисельності населення, обсягів споживання товарів і послуг, призвели до виснаження природних ресурсів; надмірне антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище (НПС) обумовило деградацію екосистем. Залишаються актуальними питання продовольчої безпеки, бідності та високого рівня стратифікації суспільства у багатьох країнах. Загострюється проблема зміни клімату, чистої води та повітря, значного погіршення умов життя.

Зазначене вкрай актуальне і для України, оскільки перед нашим суспільством постали загрози не лише техногенного, економічного характеру, а й свободи, національної незалежності та єдності. Політична нестабільність унеможливило прийняття та реалізацію стратегічних рішень, вироблення єдиного курсу розвитку. Зазначене впливає на рівень та умови життя людей, їх здоров'я, можливості розвитку.

Нині дедалі очевиднішою стає необхідність акумуляції інтелектуальних зусиль людства для формування нової парадигми його існування в умовах неантагоністичного саморозвитку та співіснування з оточуючим світом, підпорядкування економічних інтересів інтересам екологічної доцільності та соціальної відповідальності складовою якої може стати менеджмент якості навколишнього середовища.

Аналіз досліджень і публікацій. В умовах зростання інтеграційних процесів проблема якості набуває визначального значення. Це стосується якості товарів і послуг, ресурсів і умов навколишнього природного середовища, життєвого середовища людей, комфорту, санітарно-гігієнічної, екологічної, техногенної, економічної безпеки.

Вагомий внесок розробку теоретико-методичних підходів до обґрунтування систем управління якістю зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені як О. Аристов, Л. Басовський, С. Бондаренко, Е. Векслер,

А. Гличев, Едвардс У. Демінг, Джозеф М. Джуран, К. Ісікава, П. Калита, В. Кісліцин, В. Лапідус, Д. Лойко, С. Майерс, Е. Векслера О. Момот, В. Окрепілов, Л. Шамаєва, М. Шаповал, Армандо В. Фейгенбаум та ін. Авторами досліджено поняття якості, методи її аналізу та оцінки, методологічні основи управління якістю, принципи формування та удосконалення системи управління якістю підприємств та організацій на основі використання стандартів ISO серії 9000 та ін. Едвард Демінг писав, що на 85% вирішення проблеми якості залежить не від людей, а від самої системи управління якістю.

Аналіз історичного розвитку систем управління якістю дозволяє зробити висновок про те, що відбуваються зміни акцентів «продукт – технології – екологічність – безпечність», що призвело до формування інтегрованих систем управління (менеджменту) якістю на підприємствах та у різних сферах діяльності. На мікрорівні система менеджменту якості розглядається як засіб або інструмент досягнення цілей розвитку підприємства, забезпечення його конкурентоспроможності у мінливому, динамічному та агресивному середовищі, де все більшого значення набувають екологічні обмежувальні чинники. Вчені вказують на необхідність переходу від управління природоохоронною діяльністю до комплексного економіко-екологічного управління і на макрорівні, оскільки все більшого значення набуває якість території, територіальної еколого-економічної системи будь-якого рівня [1, с. 36-96].

Мета дослідження – обґрунтувати концептуальні основи формування менеджменту якості навколишнього середовища, визначити його суб'єкт, об'єкт, предмет, основоположні принципи, мету та цілі функціонування.

Виклад основного матеріалу. Україна поставила за мету інтегруватися у Європейський Союз, а це передбачає виконання певних вимог. У ЄС сформовано понад 300 правових актів (конвенції, директиви, постанови, правила та рекомендації), які визначають його екологічну політику.

Екологічне законодавство ЄС забезпечує: суворий контроль за викидами від автотранспорту, небезпечними хімічними речовинами в споживчих товарах, рух відходів, контроль за небезпечними речовинами та препаратами і т. д.; контроль за діяльністю, виробничими процесами, які впливають на навколишнє середовище або здоров'я людини; охорону якості навколишнього середовища. Визначені процедури та процесуальні права щодо оцінки впливу проєктів та видів діяльності на навколишнє природне середовище. Зокрема, в країнах ЄС діє директива «Оцінка впливу деяких державних і приватних проєктів господарської діяльності на навколишнє середовище», відповідно до якої така оцінка обов'язкова для проєктів, які можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище. Реалізується стратегія «Integrated Product Policy (IPP)» (Комплексна політика продукту), метою якої є сприяння розвитку ринку екологічно чистих продуктів. Господарська діяльність здійснюється згідно стандартів.

Відповідно до цього в Україні відбуваються процеси створення і впровадження інтегрованих систем управління якістю (ДСТУ ISO 9001, ДСТУ ISO 14000, OHSAS 18000), які відповідають вимогам міжнародних стандартів. Це є умовою для сталого розвитку підприємств, їх виходу і просування на міжнародні ринки, оскільки відповідність стандартам та наявність сертифікованих систем управління якістю підвищує довіру зі сторони інвесторів і потенційних споживачів.

В Україні існує достатньо розвинене екологічне право, створена відповідна інституційна структура. Впроваджені положення про екологічний моніторинг та екологічне прогнозування.

Проте важливо, щоб досвід ЄС використовувався і реалізовувався на практиці. Низка положень відображалась у стратегіях, програмах та проектах розвитку, зокрема гучних документах – «Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003 – 2015 роки», «Шляхом європейської інтеграції», «Назустріч людям», «Національна концепція впровадження та розвитку екологічно чистого виробництва в Україні», які не були реалізовані.

Попри все, зазначене можна розглядати як передумови формування менеджменту якості навколишнього середовища, який може використовуватись на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Менеджмент якості довкілля можна розглядати як сукупність принципів, методів, засобів, форм та інструментів управління процесами використання елементів довкілля з метою забезпечення екологічної безпеки, підвищення продуктивності та ефективності їх віддачі та формування моделі майбутнього стану. Як будь-яка система він має суб'єкт, об'єкт, предмет, основоположні принципи, мету та цілі функціонування (рис. 1).

Об'єктом менеджменту якості навколишнього середовища (МЯНС) є його окремі елементи або просторово визначені екологічні системи. Оскільки вони перебувають у постійному розвитку, які під дією об'єктивних і суб'єктивних чинників змінюються, то може змінюватись і бажаний стан цих систем.

Суб'єктами менеджменту якості довкілля є органи державного, регіонального управління, місцевого самоврядування, громадські організації, керівництво підприємств, діяльність яких має свій зміст та сферу застосування.

Предметом МЯНС є оптимізація суспільних відносин та відносин в системі «суспільство – природа» щодо використання елементів довкілля, складних екосистем, їх збереження та відтворення.

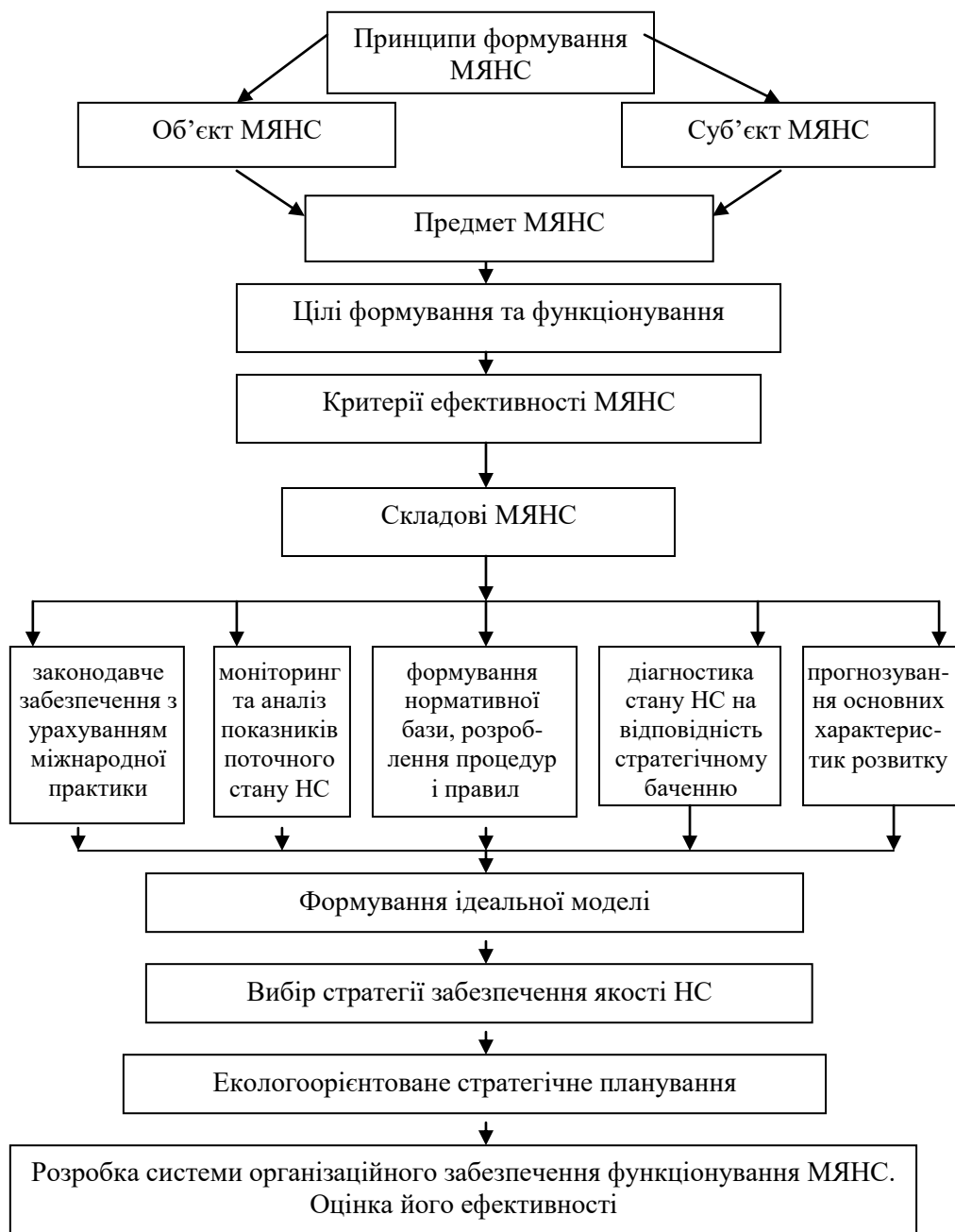

Рис. 1. Система менеджменту якості навколишнього середовища

На нашу думку, формування та функціонування МЯНС має здійснюватись на основі таких принципів: єдності та оптимального співвідношення в системі «суспільство – природа»; екологічної орієнтованості економічної діяльності, збалансованого розвитку екосистем; комплексності використання природного потенціалу територій з урахуванням їх здатності до самовідновлення; пріоритету суспільних інтересів над приватними; рівноважного врахування екологічних, соціальних, економічних обмежень або пропорційності розвитку суспільних та природних систем; превентивності як запобігання, недопущення деградації екосистем [2].

Критеріями ефективності формування та функціонування МЯНС є: задовільний стан здоров'я сучасних і наступних поколінь населення країни; безпека життєдіяльності; належний рівень екологічної свідомості та відповідальність громадян; екологічність виробництва; збереження самовідновлюваних властивостей та асиміляційного потенціалу біосфери.

Основними цілями менеджменту якості навколишнього середовища є:

- забезпечення екологічної безпеки всіх сфер життєдіяльності;
- створення екологічних передумов для переходу до сталого розвитку, насамперед на екологічно депресивних та густонаселених територіях;
 - екологічне оздоровлення та відтворення порушених екосистем;
 - збереження та розширення біологічного та ландшафтного різноманіття;
 - узгодженість міжнародних стандартів, регламентів системного екологічного управління;
 - формування та розвиток корпоративних систем екологічного управління;
 - впровадження інтегрованої системи менеджменту якості довкілля на макро-, мезо-, макрорівні;
 - застосування стратегічного підходу як основи розвитку;
 - організаційна реструктуризація системи управління НПС;
 - формування ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення системи МЯНС.

МЯНС як специфічний вид діяльності включає:

- 1) законодавче забезпечення з урахуванням міжнародної практики;
- 2) формування нормативної бази, розроблення процедур і правил;
- 3) розробку системи організаційного забезпечення;
- 4) моніторинг та аналіз показників поточного стану НС;
- 5) діагностика стану НС на відповідність стратегічному баченню;
- 6) прогнозування основних характеристик розвитку;
- 7) формування ідеальної моделі;
- 8) вибір стратегії забезпечення якості НС;
- 9) екологоорієнтоване стратегічне планування;
- 10) вибір інструментів досягнення цілей (бажаного стану) та реалізації стратегії;
- 11) організація реалізації стратегії;

- 12) контроль;
- 13) корегуючі дії;
- 14) оцінка ефективності системи МЯНС.

Система планування покликана встановити бажаний і потенційно досяжний стан об'єкта мянс і визначити способи досягнення цього стану.

Реалізація функції організації передбачає:

- формування інститутів та інструментів МЯНС, які доповнюють діючу систему управління соціально-економічним розвитком та навколишнім природним середовищем;
- внесення коректив в систему територіальний управління соціально-економічним розвитком;
- удосконалення нормативно-правової бази управління на всіх рівнях;
- розробка та впровадження ефективних стандартів якості НС та важелів впливу щодо забезпечення їх дотримання.

Загально визнаним, ефективним інструментом є контролінг [1]. Його можливості та ефективність визначатимуть застосовувані правила та процедури, розроблені на основі природоохоронних законів та стандартів а також усвідомлена і цілеспрямована діяльність щодо впровадження контролінгу, істотна модифікація методології контролінгу стосовно нової сфери його використання.

Найменш розробленою та дієвою з функцій мянс є мотивація до природоохоронної діяльності та забезпечення якості довкілля, що вимагає розробки та реалізації ефективних важелів впливу, посилення ролі екологічної освіти та культури, відповідальності на кожному ієрархічному рівні управління.

Отже, систему менеджменту якості довкілля доцільно розглядати як дієвий інструмент забезпечення екологічної безпеки, людського розвитку, якості життя населення країни.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Тким чином, у статті обґрунтовані основні положення менеджменту якості навколишнього середовища, які полягають у розкритті його сутності, визначенні предмета, об'єкта, суб'єкта, принципів, критеріїв ефективності функціонування, використання процесного підходу дало можливість визначити основні складові МЯНС (законодавче забезпечення; формування нормативної бази, процедур, правил; організаційне забезпечення; моніторинг та аналіз показників поточного стану НС; діагностика стану НС на відповідність стратегічному баченню; прогнозування основних характеристик розвитку; формування ідеальної моделі; вибір стратегії забезпечення якості НС; екологоорієнтоване стратегічне планування; вибір інструментів досягнення цілей (бажаного стану) та реалізації стратегії; організація реалізації стратегії; контроль; корегуючі дії; оцінка ефективності системи МЯНС).

Принциповим є те, що в менеджменті якості навколишнього середовища, розвиток різних об'єктів розглядається як функціонування

складних соціо-еколого-економічних територіальних систем, що обумовлює необхідність оптимізації економічних, соціальних, технологічних і природних процесів, які відбуваються в єдиному середовищі на певній території. Тому необхідна зміна суспільних пріоритетів розвитку для забезпечення якості життя населення в екологічнобезпечному, в першу чергу, природному середовищі.

Отримані результати можуть слугувати основою для обґрунтування та прийняття управлінських рішень керівниками підприємств, органами місцевого самоврядування та держави щодо безпечного розвитку особистості, населення, економіки, екосистем різного рівня.

Література

1. Хумарова Н. І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій / Н. І. Хумарова. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2011. – 408 с.
2. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.

References

1. Khumarova, N. I. (2011). *Ekolohoorientovane stratehichne planuvannia rozvytku terytorii* [Ecologically strategic development planning]. Odesa : IPREED NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Cherchyk L. M. (2006) *Formuvannia rynkovykh vidnosyn u rekreatsiinomu pryrodokorystuvanni* [Formation of market relations in recreational nature]. Lutsk : LDTU. [in Ukrainian].

Abstract

Cherchyk L.

Management of environmental quality

In the article designed the conceptual basis for the formation of management of environmental quality, which is treated as a set of principles, methods, tools, forms and tools of process management using elements of the environment to ensure environmental safety, productivity and efficiency of their return and formation model of the future state. Determined subject, object, subject, basic principles, goals and objectives of the operation.